

PARLAMENT KONSTITUTSIYAVIY MAS'ULIYATINING NAZARIY-HUQUQIY MOHIYATI

Xusenov Bekzod

konstitutsiyaviy huquq yo'nalishi tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20285262>

Zamonaviy konstitutsiyaviy davlatda parlament alohida o'rin egallaydi. U xalq vakilligi organi sifatida davlat hokimiyatining demokratik legitimligini ta'minlaydi, qonun ijodkorligi orqali ijtimoiy munosabatlarning huquqiy asosini yaratadi va parlament nazorati vositasida boshqa davlat hokimiyati organlari faoliyatining konstitutsiyaviy chegaralarini saqlaydi. Aynan shu uch o'lchamning birikuvli parlamentni davlat hokimiyati tizimidagi noyob institutga aylantiradi va shu maqomdan kelib chiqadigan konstitutsiyaviy mas'uliyatning nazariy-huquqiy mazmunini belgilaydi. Konstitutsiyaviy mas'uliyat masalasi mazkur kontekstda parlamentning xalq oldidagi vakillik vazifalari, hokimiyatlar bo'linishi prinsipiga sodiqligi va qonun ijodkorligida konstitutsiyaviy mezonlarga rioya qilishi bilan uzviy bog'langan kategoriyaga aylanadi.

Parlament konstitutsiyaviy mas'uliyatining tushunchasi

Konstitutsiyaviy huquq fanida parlament mas'uliyati tushunchasi torgina sanksiya ma'nosi bilan cheklanmaydi. U Konstitutsiyaga muvofiq faoliyat yuritish, xalq oldida siyosiy-huquqiy jihatdan hisobdor bo'lish, qonun ijodkorligida konstitutsiyaviy mezonlarni saqlash va davlat hokimiyatlari muvozanatini ta'minlashga oid majburiyatlar majmuini qamrab oladi. S.A. Avakyan va M.V. Baglay asarlarida ta'kidlanganidek, konstitutsiyaviy javobgarlik bir vaqtning o'zida pozitiv va negativ qirralarga ega: birinchisi konstitutsiyaviy burchlarni doimiy bajarib turish ma'nosini, ikkinchisi esa shu burchlarning buzilishi natijasida yuzaga keluvchi huquqiy oqibatlar ma'nosini ifoda etadi. Mahalliy konstitutsiyaviy huquq doktrinasida A.X. Saidov, X.T. Odilqoriyev va O.T. Husanovlarning izlanishlari ham mas'uliyatning shu ikki qirrasini huquqiy davlat va xalq hokimiyatchiligi prinsiplari bilan bog'liqlikda talqin qilishga yo'naltirilgan.

Parlament jamoaviy organ bo'lgani sababli mas'uliyat subyekti ham yagona, ham ko'p qatlamli xususiyatga ega. U parlamentning butun bir tuzilma sifatida, palatalari, doimiy komissiyalari, fraksiyalari, alohida deputat va senatorlar darajasida amal qiladi. Bu jihatdan konstitutsiyaviy mas'uliyat huquqiy javobgarlikning klassik turlaridan farq qiladi: u sof huquqiy element bilan birga siyosiy va axloqiy ma'nodagi qirralarni ham birlashtiradi. Aynan shu murakkab tuzilish parlament mas'uliyatining nazariy mohiyatini boshqa hokimiyat organlarinikidan ajratib turadi va uni mustaqil konstitutsiyaviy-huquqiy institut sifatida tan olishga asos beradi.

Parlament mas'uliyati va xalq hokimiyatchiligi prinsipi

Parlament mas'uliyatining nazariy poydevori xalq hokimiyatchiligi g'oyasiga borib taqaladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yilgi yangi tahririda davlat hokimiyatining yagona manbai sifatida xalq mustahkam belgilangan, davlat hokimiyatining xalq manfaatlari yo'lida amalga oshirilishi konstitutsiyaviy talab darajasiga ko'tarilgan. Oliy Majlis xalq vakilligi organi sifatida ushbu g'oyani institutsional darajada gavdalantiradi va uning faoliyati doimiy ravishda xalq irodasiga muvofiqlik mezoniga bog'langan bo'ladi. Demak, parlamentning konstitutsiyaviy mas'uliyati xalq oldidagi vakillik majburiyatining huquqiy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ishtirokini, jamoatchilik nazoratini va ochiqlik prinsipini ham mustahkamladi. Mazkur normalar

parlament mas'uliyatining yana bir muhim o'lchovini — fuqarolik jamiyati bilan doimiy o'zaro aloqa o'lchovini — nazariy darajada ta'minlaydi. Robert Dahl polyarxiya nazariyasida demokratik tartibning sifati saylanganlarning saylovchilar oldida qanchalik hisobdor bo'lishi bilan o'lchanishini ko'rsatgan edi. Jürgen Habermas tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ harakat nazariyasi esa parlamentni jamoatchilik muloqotining institutsional jamlanmasi sifatida talqin qiladi va qonunchilikning legitimligini fuqarolar bilan o'tkaziladigan oqilona dialog yakuniga bog'laydi. Bu yondashuvlar O'zbekistonda parlament mas'uliyati institutining xalq hokimiyatchiligi g'oyasi bilan organik aloqasini metodologik jihatdan asoslab beradi.

Hokimiyatlar bo'linishi va parlament nazorati bilan bog'liqligi

Parlament konstitutsiyaviy mas'uliyatini hokimiyatlar bo'linishi prinsipidan ajratgan holda tushunish mumkin emas. Sharl Lui Monteskye “Qonunlar ruhi” asarida ta'kidlaganidek, hokimiyatlar bo'linishi nafaqat hokimiyatni taqsimlash, balki har bir hokimiyat tarmog'ini boshqasi tomonidan cheklash va muvozanatlash demakdir. Ushbu nazariy g'oya zamonaviy konstitutsionalizmning markaziy qoidasi sifatida saqlanib kelmoqda va u parlament mas'uliyatining ham qonun chiqaruvchi hokimiyatning ijro hokimiyati ustidan nazoratidan, ham parlamentning Konstitutsiya, qonun va xalq irodasi bilan chegaralanishidan iborat ikki yo'nalishli xususiyatini tushunishga yo'l ochadi.

Parlament nazorati bu kontekstda konstitutsiyaviy mas'uliyatning tashqi ifodasi sifatida talqin qilinadi. Parlament eshituvlari, deputatlik so'rovlari, hukumat hisobotlarini ko'rib chiqish, palatalar tomonidan tashkil etiluvchi nazorat komissiyalari ijro hokimiyati harakatlarini huquqiy va siyosiy jihatdan baholash imkonini beradi. Shu yo'l bilan parlament o'zining konstitutsiyaviy maqomidan kelib chiqadigan vazifalarini bajaradi va davlat hokimiyati tizimidagi muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Qonun ijodkorligi esa mas'uliyatning ichki mazmunini tashkil etadi: parlament tomonidan qabul qilinadigan har bir qonun Konstitutsiyaga muvofiqligi, fuqarolar huquqlarini ta'minlashi va ijtimoiy munosabatlarni adolatli tartibga solishi nuqtai nazaridan baholanadi. Hans Kelsen sof huquq nazariyasida konstitutsiyaviy normaning oliy huquqiy yuksakligini va shu yuksaklikning qonun chiqaruvchi organ faoliyatiga doimiy mezon sifatida ta'sir o'tkazishini asoslab bergan edi. Aynan shu nazariy yondashuv parlament mas'uliyatining qonun ijodkorligi sifati bilan bog'langanligini tushunishda metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Vakillik demokratiyasi nazariyasini izchil ishlab chiqqan Giovanni Sartori parlamentning kuchini saylov mandatining sifati va parlament protseduralarining shaffofligi bilan o'lchagan. Mazkur yondashuv parlament nazorati va qonun ijodkorligini bir butun mexanizm sifatida ko'rsatadi: tashqi nazorat va ichki qonunchilik faoliyati birga olganda parlament konstitutsiyaviy maqomining haqiqiy ma'nosini ta'minlaydi. Mahalliy ilmiy adabiyotda I.R. Bekov davlat hokimiyati organlari konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini tahlil qilar ekan, shu maqomning ichki mantig'i parlamentni boshqa hokimiyat tarmoqlari bilan o'zaro qattiq bog'langan tizim a'zosi sifatida ko'rsatishini ta'kidlaydi.

Yakuniy ilmiy xulosa

Yuqorida bayon qilingan nazariy-huquqiy tahlildan kelib chiqib aytish mumkinki, parlamentning konstitutsiyaviy mas'uliyati xalq hokimiyatchiligi g'oyasi, vakillik demokratiyasi, hokimiyatlar bo'linishi prinsipi, parlament nazorati va qonun ijodkorligi sifati kabi konstitutsiyaviy kategoriyalarni yagona huquqiy formulada birlashtiruvchi institut sifatida baholanishi mumkin. Bu institutning mohiyati statik xususiyatga ega emas: u parlamentning Konstitutsiyaga muvofiq doimiy faoliyatida, xalq oldidagi hisobdorligida va davlat hokimiyatlari muvozanatini saqlashga qaratilgan harakatida tirik mazmunda ifodalanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining

yangi tahririda mustahkamlangan xalq hokimiyatchiligi va parlamentarizm asoslari bunday institutni nazariy va amaliy darajada anglash uchun mustahkam huquqiy zamin yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumida qabul qilingan yangi tahririda). – Toshkent: Adolat, 2023.
2. “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida”gi Konstitutsiyaviy qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida”gi Konstitutsiyaviy qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
4. “Parlament nazorati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
5. Saidov A.X. Konstitutsiyaviy huquq nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Adolat, 2019.
6. Odilqoriyev X.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik. – Toshkent: TDYUI, 2021.
7. Husanov O. O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining konstitutsiyaviy asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
8. Bekov I.R. Davlat hokimiyati organlari konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi masalalari. – Toshkent, 2020.
9. Avakyan S.A. Konstitutsionnoye pravo Rossii: uchebnyy kurs. – Moskva: Norma, 2021.
10. Baglay M.V. Konstitutsionnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. – Moskva: Norma, 2018.
11. Kelsen H. Pure Theory of Law. – Berkeley: University of California Press, 1967.
12. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. – New York: New York University Press, 1997.